

Київський національний торговельно-економічний університет

Кафедра психології

ВИПУСКНА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА (ПРОЕКТ)

на тему:

Психологічні детермінанти самовизначення здобувачів вищої освіти

Студентки 2 курсу, 5м групи,
спеціальності «053:Психологія»
спеціалізація «Психологія» _____

Ковтонюк Анна

Віталіївна

Науковий керівник
д-р психол. наук,
професор _____

Корольчук Валентина

Миколаївна

Науковий консультант
к-т психолог. наук, _____

Мостова Ірина

Валентинівна

Гарант освітньої програми
д-р психол. наук,
професор _____

Корольчук Валентина

Миколаївна

Київ 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ	7
Висновки до першого розділу	17
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	19
Висновки до другого розділу	24
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ УМОВ ДЕТЕРМІНУВАННЯ САМОМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ	26
Висновки до третього розділу	38
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	42
ДОДАТКИ	48

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап розвитку України характеризується як перехідний в економічному, соціальному, культурному аспектах. Складні й мінливі умови суспільного життя спричиняють підвищення інтересу до психології як науки та потребу в отриманні фахової психологічної допомоги. У зв'язку з підвищенням вимог до практичного психолога як професіонала й особистості виникає низка проблем, пов'язаних з його професійною підготовкою.

Проблема самовизначення нині набуває особливого значення. Проблема професійного самовизначення перебувала у центрі уваги багатьох учених, зокрема, досліджувалася К.О. Абульхановою-Славською, Л.І. Божович, В.О. Бодровим, О.І. Бондарчук, Н.Ю. Воляннюк, Л.Ф. Вербицькою, М.Р. Гінзбургом, Л.М. Карамушкою, М.С. Корольчуком, О.В. Киричуком, Є.О. Клімовим, І.С. Коном, Т.В. Кудрявцевою, П.В. Лушиним, В.С. Мерліним, М.С. Пряниковим та ін. Концептуальні підходи до професійного самовизначення становлення особистості студента висвітлено у працях Ж.П. Вірної, Ю.В. Дроздова, І.О. Зимньої, І.П. Манохи, В.Ф. Моргуна, Л.М. Мітіної, В.Г. Панка, В.А. Семиченко, Н.І. Пов'якель [0, 17, 18, 19, 20, 27, 54, 55, 56].

Професійне самовизначення та становлення особистості майбутнього психолога знайшло своє висвітлення у працях О.Ф. Бондаренка, Л.Ф. Бурлачук, Т.М. Буякас, Н.Ю. Воляннюк, Ж.П. Вірної, О.І. Донцова, Х.М. Дмитерко-Карабин, І.А. Дружиніної, Л.Л. Жердецької, Л.М. Кобильнік, Н.І. Пов'якель, Ю.О. Приходько, З.О. Ржевської-Штефан, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелевої, Н.Ф. Шевченко та ін. [21, 22, 25, 27, 84]. Зазначеними дослідниками розглядаються проблеми формування професійної свідомості, мотивів вибору професії, смислотвірних мотивів навчальної діяльності, розвитку професійно важливих якостей, динаміки ціннісних орієнтацій, смисложиттєвих орієнтацій, самоактуалізації особистості майбутнього психолога, «Я-концепції», уявлень про майбутню професію, особистісного змінювання, рефлексії, професійної ідентичності.

Дані дослідження є органічними для вітчизняної психології з суб'єктно орієнтованою традицією, що визначає цінність індивідуального буття

особистості та її свідомості (З.С. Карпенко, С.Д. Максименко, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко, Н.В. Чепелева, Ю.М. Швалб та ін.) [62, 63, 64]. Психосемантичний підхід до вивчення свідомості та суб'єктивного досвіду людини (О.Ю. Артем'єва, О.Ф. Бондаренко, О.М. Лозова, В.Ф. Петренко, О.Г. Шмельов) та, зокрема, концепція смислової реальності (Б.С. Братусь, Д.О. Леонтьєв) пропонують розуміння людської свідомості як системи смислів, яка не тільки опосередковує собою процес інтеріоризації людиною соціально-культурного досвіду, але й виступає засобом формування цього суб'єктивного досвіду [24, 57, 58, 59]. Водночас, проблема суб'єктивної семантики професійного самовизначення майбутніх психологів досліджена недостатньо. Система вищої освіти спрямована на те, щоб навчити, підготувати кваліфікованого фахівця і результатом цієї підготовки має бути професійне самовизначення і працевлаштування молодого кадру за фахом. Сьогодні велика кількість молодих фахівців йде працювати не за фахом, покидають батьківщину, а так само просто не відповідають вимогам якості для роботи за фахом. Ці проблеми породжують безліч погроз з точки зору соціальної безпеки. А саме, "Витік кадрів", ризики від некваліфікованої роботи недовчених, або фахівців, що погано навчилися, ризики безробіття нікому не потрібних кадрів, підвищення показника алкоголю споживання серед молоді, а цей показник є основним криміногенним чинником і так далі.

При цьому, з одного боку, на процес професійного самовизначення істотний вплив чинять особистісні особливості, з іншої - само формування особистості значною мірою відбувається в ході професійного самовизначення. Саме тому необхідно вивчати становлення професійного і особистісного самовизначення і їх співвідношення в підлітковому і юнацькому віці. [1, с.105]

Вибір професії – одне з найважливіших стратегічних рішень у житті людини і складна комплексна проблема. Процес професійного самовизначення завершується досягненням стабільного становища у тій чи іншій професійній сфері соціального життя й формування відповідних переконань, принципів, ціннісних орієнтацій та мотивації та професійного спрямування (Б.Г. Ананьєв, В.А. Бодров, Л.Ф. Вербицька, Г.С. Костюк, Л.М. Карамушка, М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, О.В. Креденцер, Б.Ф. Ломов, С.Д. Максименко, Є.А. Мілерян, С.М. Миронець, В.І. Осьодло, Г.М. Ржевский, М.В. Савчин, О.А. Філь) [36, 37, 38, 39, 40].

Невірний і випадковий вибір професії призводить у майбутньому до небажаних наслідків: низької продуктивності праці; помилок і браку в роботі; незадоволення і пригніченого стану людини (психічні розлади); економічних втрат на переучування та перекваліфікацію. Натомість правильний і своєчасний вибір професії у подальшому в 2-2,5 рази зменшує плинність кадрів; на 10-15% підвищує продуктивність праці; в 1,5-2 рази знижує вартість підготовки кадрів (Л.М. Карамушка, М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк, О.В. Креденцер, І.В. Нікітіна, Л.В. Помиткіна, О.А. Філь) [36, 37, 38, 50].

Мета і завдання дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні психологічних детермінантів самовизначення майбутніх психологів до професійної діяльності і розробці на їх основі практичних рекомендацій, щодо підвищення ефективності професійного самовизначення студентів.

Відповідно до мети було сформульовано такі завдання дослідження:

- 1) Здійснити теоретичний аналіз та визначити ступінь розробленості проблеми професійного самовизначення особистості в науковій літературі.
- 2) Обґрунтувати психодіагностичний інструментарій дослідження психологічних детермінантів самовизначення майбутніх психологів щодо професійної діяльності.
- 3) З'ясувати психологічні особливості проявів професійного самовизначення майбутніх психологів у процесі професійного навчання.
- 4) Розробити практичні рекомендації щодо підвищення ефективності професійного самовизначення студентів майбутніх психологів.

Об'єктом дослідження – є процес професійного самовизначення студентів майбутніх психологів у професійній діяльності.

Предметом дослідження – є психологічні детермінанти проявів самовизначення майбутніх психологів.

Методи дослідження. У випускній кваліфікаційній роботі використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, які дали змогу логічно побудувати структуру роботи та викласти її зміст, опрацювати наукові джерела стосовно дослідження.

Для досягнення поставленої мети та розв'язання визначених завдань використано як загальнонаукові, так і спеціальні *методи дослідження*:

теоретичні: аналіз наукової літератури стосовно самовизначення особистості в професіогенезі, узагальнення отриманої інформації; *емпіричні*: - анкетування; *та психодіагностичні*: - Методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича

(використовувалась для вивчення особливостей ціннісних орієнтацій особистості), «Діагностика рівня емпатії» І.М.Юсупова та методика «Мотиви вибору професії» В.А. Семіченко; *математичні* – обчислення первинних описових статистик, кореляційний аналіз (використовувався для встановлення кількісних залежностей між досліджуваними особливостями), методи перевірки значущості відмінностей у досліджуваних показниках (порівнювалися середні значення за непараметричним критерієм U - Мана-Уїтні). Для статистичного опрацювання була використана комп'ютерна програма (SPSS 16.0).

Наукова новизна дослідження.

1. Здійснено теоретичний аналіз професійного самовизначення особистості.
2. Виявлено мотиваційно - смислові та особистісно - ситуативні механізми самовизначення особистості.
3. Визначено специфіку самовизначення студентів психологів університету.

Теоретичне значення роботи.

1. Розроблено методологію системного аналізу проблеми самовизначення студентів майбутніх психологів.
2. Виділено детермінанти і компоненти самовизначення особистості.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що на підставі отриманих результатів дослідження розроблено практичні рекомендації щодо оптимізації самовизначення майбутніх психологів. Результати дослідження можуть бути використані у науково-дослідній, навчально-виховній діяльності у вищих навчальних закладах для розробки навчальних курсів, методичних матеріалів які б сприяли якісній професійній підготовці майбутніх психологів.

Апробація статті за темою “Психологічні детермінанти самовизначення здобувачів вищої освіти”, була надрукована в збірнику наукових статей студентів, які здобувають освітній ступінь магістра за спеціальністю “Психологія”.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

1.1 Теоретичний аналіз проблеми професійного самовизначення у закордонній та вітчизняній психології

Для розвитку економіки держави важливу роль грає високий рівень професійної освіти молодих фахівців, які після закінчення ВНЗ виходять на ринок праці, а багато хто зовсім починає свою робочу кар'єру, ще будучи студентами. Успішність і якість професійної освіти, рівень підготовки кадрів і подальша потрібність в навченій сфері залежать, на наш погляд, головним чином від професійного самовизначення [6].

"Професійне самовизначення, як і розвиток людини, проходить три основні стадії: Теологічна, коли індивід вірить в те, що йому говорить оточення. Метафізична, коли відбувається вибір професії, згідно з впливом зовнішніх причин і стимулів, які до кінця не усвідомлені. Позитивна, коли професійне самовизначення відбувається абсолютно свідомо, і людина вибирає справу, якою він хотів би займатися усе життя" [47].

Існують дві форми, що чинять вплив на самовизначення людини: - Логічне; - Нелогічне [90].

Перше виходить з розуму і підкоряється аргументації. Друге ж у свою чергу не логічно, а його природа ірраціональна. Особа формується за допомогою інтеракцій, всляких бажань, різних вірувань і психологічних ресурсів людини. Тобто, на думку Гарда, в основі самовизначення особистості лежить процес наслідування відповідно до бажань, вірувань людини. Тобто люди намагаються наслідувати тих, з ким вони найбільш духовно близькі, чий характер і спосіб життя їм імпонує [8, 4].

Проводячи порівняння між самовизначенням молоді 60 і 90-х рр., він приходить до висновку, що труднощі у виборі професії були і зберігаються досі. 20 % студентів не упевнені в правильності вибору майбутньої професії. Лисовський також приходить до висновку, що багато молодих людей не зуміло вибрати професію до вступу до вузу не розстроюються із цього приводу. Придбання професії для них не значуще, а значуще отримання диплома про

вищу освіту [79]. Проте в роботах Лисовського відсутній розгляд професійного самовизначення з точки зору впливу самого процесу навчання.

Д. Маркович вважає, що "професія допомагає людині розкрити себе, свої можливості розвитку, творчі здібності, схильності, інтереси, призводить до самоактуалізації, освітлює особистість в усій повноті. Вибір професії впливає на загальний розвиток і творчий стан в ході самореалізації людини як істоти активної". Він розглядає професійне самовизначення як тривалий, планомірний систематизований процес, який бере свій початок в дитинстві і триває впродовж усього трудового життя людини. Маркович заперечує вибір професії по інтуїції. З іншого боку, професійне самовизначення само впливає на життя людини, вказує його подальший шлях, формує його долю на рівні соціальних потреб і реальних можливостей їх задоволення.

Г.А. Чередниченко, В.Н. Шубкін розглядають професійне самовизначення у рамках лонгитюдного дослідження, яке проводилося упродовж двадцяти років. Вони розглядали професійне самовизначення залежно від стартових можливостей молодих людей. Під стартовими можливостями вони розуміли матеріальні і культурні відмінності сімей, місце проживання, розміщення мережі учбових закладів, якість освіти. Ці автори вважають, що професійне самовизначення це "один з показників соціальної структури суспільства, місця яке займає людина в системі громадських стосунків і зв'язків" [83]. У своєму дослідженні вони намагалися зрозуміти механізм освіти у свідомості людей ієрархії професії, престижу професій. У цих роботах не враховуються чинники впливу безпосередньо процесу освіти на професійне самовизначення, а також впливи соціальних і професійних цінностей на професійне самовизначення. І.М. Ильєнков, Ф.Е. Шереги, А.В. Шаронова, розглядають професійне самовизначення як "пріоритет певного способу життя" [83]. Серед чинників, що чинять вплив на професійне самовизначення, вони виділяють наступні: сімейна традиція, батьки, друзі, учителі в школі, власне бажання, випадок. Вони вважають, що професійний баласт, тобто доля тих, що поступили на певну спеціальність, але не збираються по ній працювати дуже великий і особливо на технічних спеціальностях. У цій роботі проводиться кореляція між уявленнями студентів про хорошу роботу і професійним самовизначенням студентів [16].

Мотивом професійного самовизначення можуть служити цінності, які покликані задовольнити індивідуальні потреби [51].

Е.І. Головаха, І.В. Мостова, Л.М. Ростова розглядають професійне самовизначення у рамках життєвих планів молоді. "Життєві плани є засобами здійснення життєвих цілей, їх конкретизацією в хронологічному і змістовному аспектах, вони визначають порядок дій необхідних для реалізації життєвих цілей як основних орієнтирів життєвого шляху в майбутньому" [52]. Професійне самовизначення може чинити вплив в реалізації тих або інших ціннісних орієнтацій особистості. В.В. Бовкун розглядає стійкість професійного самовизначення (тобто робота після вчз за фахом) як громадянську відповідальність студентів. Він відмічає прагнення молоді до творчої, дослідницької роботи. Серед причин, через яких студенти не можуть правильно вибрати професію він виділяє наступні: несформованість громадянської відповідальності, соціальна дезадаптовність, не задоволеність студентів якістю освіти [14].

В.А. Бодров, Н.Н. Нечаєв, Н.С. Пряжников, А.Т. Ростунов розглядають професійне самовизначення як формування професійних просторових представлень, за допомогою діяльнісного підходу. Тобто вони вважають, що професійне самовизначення необхідно формувати нарівні з отриманням професійних знань. [13-16].

М.Н. Аплетаяев [0] розглядає професійне самовизначення у рамках уявлень про людину як про відкриту систему, що самоорганізується. У зв'язку з цим знаходиться одна з ключових ідей синергетики, а саме можливості "спонтанного", мимовільного, тобто детермінованого зсередини зовні, але непередбачуваного виникнення порядку і організуючим з безладу і хаосу, можливість самоорганізації.

Г.С. Солодові, І.А. Пашинян, І.І. Харченко виділяють в професійному самовизначенні принципи досягнення успіху випускниками, відношення їх до праці [79]. О.І. Карпухин серед мотивів вибору професії виділяє прагматичний підхід. Він вважає, що молодь схильна спиратися на себе в реалізації життєвих домагань [49]. Карпухін відмічає, що існує об'єктивна відмінність стартових можливостей молоді, і ця відмінність впливає на професійне самовизначення студентів. Досліджуючи відношення до професіоналізму як до складової професійного самовизначення, Карпухін відмічає, що професіоналізм втрачає для підлітків цінність.

У рамках філософсько-психологічного підходу до проблеми самовизначення особистості необхідно відмітити роботи С.Л. Рубінштейна,

А.Н. Леонтьєва, В.Ф. Сафіна та ін. С. Л. Рубінштейн проблему самовизначення розглядав в контексті проблеми детермінації: «всяка детермінація потрібна як детермінація іншим, зовнішнім, і як самовизначення (визначення внутрішніх властивостей об'єкту)» [74-76, 58, 78]. Самовизначення виступає як самодетермінація, на відміну від зовнішньої детермінації; у понятті самовизначення, таким чином, виражається активна природа «внутрішніх умов».

Самовизначення - вільне обрання людиною своєї долі, здійснена самодетермінація, що є механізмом соціальної детермінації, яка не може діяти інакше, як будучи активно заломленою самим суб'єктом. Відповідно, механізмом самовизначення є, передусім, інтелектуальна робота по рефлексії життєвої ситуації [58].

Активну позицію особистості в самовдосконаленні підкреслював і А.Н. Леонтьєв [59], говорячи про те, що на кожному повороті життєвого шляху людині необхідно від чогось звільнитися, щось затверджувати в собі, і усе це треба робити, а не тільки піддаватися впливам середовища. Самовизначення розуміється їм як глибоке індивідуальне заломлення норм і цінностей навколишньої дійсності.

Психолого-культурологічний підхід до проблеми особового самовизначення представлений в роботах Л.С. Виготського. Згідно з його вченням, індивід формує свій внутрішній світ шляхом засвоєння, інтеріоризації форм, що історично склалися, і видів соціальної діяльності, одночасно екстеріорізуються (самореалізуються) психічні процеси [28].

Отже, в психологічному плані особа, що самовизначається, - це «суб'єкт, що усвідомив, що він хоче (цілі, плани, ідеали), що він може (свої можливості, схильності, дарування), що він є (свої особистісні і фізичні властивості), що від нього хоче або чекає колектив, суспільство; суб'єкт, готовий функціонувати в системі громадських стосунків» [28]. Самовизначення, таким чином, це «відносно самостійний етап соціалізації, суть якого полягає у формуванні у індивіда усвідомлення мети і сенсу життя, готовності до самостійної життєдіяльності на основі співвідношення своїх бажань, готівкових якостей, можливостей і вимог, що пред'являються до нього з боку оточення і суспільства» [78].

Слід зазначити, що в зарубіжній психології аналогом поняття «Особистісне самовизначення» виступає категорія «психосоціальна

ідентичність», розроблена і введена в науковий обіг американським ученим Е. Еріксоном [86-89]. Формування почуття ідентичності пов'язане з усвідомленням власної цінності і компетентності. Інакше відбувається «розмивання почуття свого Я», внаслідок розгубленості, сумнівів в можливості направити своє життя в певне русло.

Таким чином, в літературі виявляються три великі наукові підходи до проблеми особистісного самовизначення - психологічний, соціологічний і психолого-культурологічний, кожен з яких відбиває різні аспекти, важливі для розуміння феномену самовизначення.

Так, А. К. Маркова виділяє ознаки, етапи самовизначення, загальні для усіх його видів [64]:

- встановлення людиною своїх власних особливостей, рис, якостей, можливостей, здібностей;
- вибір людиною критеріїв, норм оцінювання себе на основі системи ідеалів, цінностей;
- визначення своєї готівки, вже наявних до сьогоднішнього дня, якостей і особливостей, що відповідають необхідним нормам, прийняття або неприйняття себе;
- передбачення своїх завтрашніх потенційних якостей, що відповідають необхідним нормам, прийняття або неприйняття себе як що відповідає нормам в ситуації завтрашнього дня;
- побудова своїх цілей, завдань, планів для розвитку у себе необхідних якостей, для прийняття себе;
- перегляд людиною вживаних ним критеріїв і оцінок, оскільки змінюються цінності, менталітети в самому суспільстві, і сама людина вибирає різні з них на різних етапах свого розвитку;
- пересамовизначення - людина наново приймає або не приймає себе, потім цикл може поновлюватися.

Життєве самовизначення - це визначення себе відносно загальнолюдських критеріїв сенсу життя і реалізація себе на основі цього самовизначення [64]. І.В. Вачков, І.Б. Гриншпун і Н.С. Пряжников [26] відмічають такі характерні риси життєвого самовизначення:

- глобальність, всеосяжність образу і стилю життя, специфічних для того соціокультурного середовища, в якому мешкає ця людина;

– залежність від стереотипів суспільної свідомості цього соціокультурного середовища;

– залежність від економічних, соціальних, екологічних і інших об'єктивних чинників, що визначають життя цієї соціальної і професійної групи.

Соціальне самовизначення - це визначення себе відносно вироблених в суспільстві (і прийнятих цією людиною) критеріїв приналежності до певної сфери громадських стосунків і певного соціального круга, обмеження себе деяким кругом професій [64]. Наприклад, людина, ще не вибравши точно професію, здійснює соціальне самовизначення, вирішуючи для себе, що це буде професія у сфері розумової праці або що це буде професія, що припускає роботу з іншими людьми.

Найглибше проблема професійного самовизначення досліджена Н.С. Пряжниковым. Постійно підкреслюючи нерозривний зв'язок професійного самовизначення з самореалізацією людини в інших важливих сферах життя, він пише: «Суттю професійного самовизначення є самостійне і усвідомлене знаходження сенсів виконуваної роботи і усієї життєдіяльності (а також - знаходження сенсу в самому процесі самовизначення) в конкретній культурно-історичній (соціально-економічною) ситуації» [70-72].

Аналізуючи потенційні можливості самореалізації особистості, Н.С. Пряжников пропонує сім типів її самовизначення [70-72]:

- 1) самовизначення в конкретній трудовій функції або операції;
- 2) на конкретному трудовому посту (припускає виконання досить різноманітних функцій);
- 3) на рівні конкретної спеціальності (припускає порівняно безболісну зміну різних трудових постів, що розширює можливості самореалізації особистості);
- 4) самовизначення в конкретній професії (припускає, що працівник здатний виконувати близькі суміжні види трудової діяльності);
- 5) наступний тип - життєве самовизначення (раніше вже відзначалося, що, по суті, тут йдеться про вибір способу життя людини. В цьому випадку професія може стати засобом реалізації певного способу життя);
- 6) складніший тип - особове самовизначення, що розглядається автором як вищий прояв життєвого, коли людина стає хазяїном ситуації і усього свого життя;

7) найскладніший тип - самовизначення особистості в культурі (як вищий прояв особового самовизначення). Тут обов'язково виявляється внутрішня активність, спрямована на «продовження себе в інших людях», що в якомусь сенсі дозволяє говорити про соціальне безсмертя людини. Вищий тип самовизначення проявляється в значному внеску особистості у розвиток культури, що розуміється в найширшому сенсі (виробництво, мистецтво, наука, релігія та ін.).

У кожному з представлених вище типів самовизначення автор умовно виділяє п'ять рівнів самореалізації людини. Критерієм виділення цих рівнів виступає внутрішнє прийняття людиною цієї діяльності і міра творчого відношення до неї:

- 1) агресивне неприйняття виконуваної діяльності (деструктивний рівень);
- 2) прагнення мирно уникнути цієї діяльності;
- 3) виконання цієї діяльності за зразком, за шаблоном, по інструкції, реалізація стереотипних способів діяльності (пасивний рівень);
- 4) прагнення удосконалити, зробити по-своєму окремі елементи виконуваної роботи;
- 5) прагнення збагатити, удосконалити виконувану діяльність в цілому (творчий рівень) [71].

Різноманіття напрямів і підходів до вивчення процесу професійного самовизначення сприяло появі різних варіантів уявлень про його структуру.

Аналізуючи процес професійного самовизначення, особливо слід зазначити його тісний взаємозв'язок з поняттям професійного розвитку, яке визначається як процес соціалізації, що відбувається в онтогенезі людини, спрямований на привласнення їм різних аспектів світу праці, зокрема професійних ролей, професійної мотивації, професійних знань і навичок [48].

1.2 Психологічний зміст, структура, функції та стадії процесу професійного самовизначення

Процес професійного самовизначення особистості можна розглядати як процес, що розгортається в двох площинах: визначення свого місця у світі професій і визначення місця професії у своїй життєдіяльності (Осницький А. Д. 1991; Брендакова Л. В. 1996). І в першому і другому процесі людина може і повинна проявляти власну активність, і в першому і в другому випадку ця

(суб'єктна) активність повинна стати визначальною в рішенні проблем вибору професії і підготовки до неї.

Найважливішим критерієм усвідомлення і продуктивності професійного становлення особистості є її здатність знаходити особовий сенс в професійній праці, самостійно проектувати, творити своє професійне життя, відповідально приймати рішення щодо вибору професії, спеціальності і місця роботи. Звичайно, ці життєво важливі проблеми виникають впродовж усього її життя. Особа ж постійно змінюється, розвивається. Значить, на різних стадіях її розвитку одні і ті ж завдання професійного самовизначення вирішуються по-різному [30, 31, 33, 43, 64, 71]. Постійне уточнення свого місця у світі професій (або конкретній професії), осмислення своєї соціально-професійної ролі, стосунки до професійної праці, колективу і самому собі стають важливими компонентами усього життя людини.

У психологічній науці нині признається необхідність розподілу процесу професійного самовизначення на періоди або стадії. У зв'язку з цим встає питання про критерії виділення цих стадій в цьому безперервному процесі.

Е. А. Климов обгрунтував наступну періодизацію життєвого шляху професіонала: фаза оптації - період вибору професії в учбово-професійному закладі; фаза адаптації - входження в професію і звикання до неї; фаза інтернала - набуття професійного досвіду; майстерність - кваліфіковане виконання трудової діяльності; фаза авторитету - досягнення професіоналом високої кваліфікації; наставництво - передача професіоналом свого досвіду.

А.К. Маркова в якості критерію виділення етапів становлення професіонала обрала рівні професіоналізму особистості. Вона виділяє 5 рівнів і 9 етапів: 1) допрофесіоналізм включає етап первинного ознайомлення з професією; 2) професіоналізм складається з трьох етапів: адаптації до професії, самоактуалізації в ній і вільного володіння професією у формі майстерності; 3) суперпрофесіоналізм також складається з трьох етапів: вільного володіння професією у формі творчості, оволодіння рядом суміжних професій, творчого самопроекування себе як особистості; 4) непрофесіоналізм (псевдопрофесіоналізм) - виконання праці по професійно спотворених нормах на тлі деформації особистості; 5) післяпрофесіоналізм - завершення професійної діяльності.

Е.Ф. Зеєр [32,33] для виділення стадій професійного становлення особистості бере соціальну ситуацію, яка детермінує відношення особистості

до професії і професійним спільнотами і рівень реалізації провідної діяльності (її освоєння, вдосконалення способів виконання призводять до кардинальної перебудови особистості). Узагальнено вплив цих двох чинників на професійне становлення особистості представлений в таблиці. 1.2.

Ряд авторів (Т.В. Кудрявцев, В.І. Ковалев, О.А. Вівсяник, Е.В. Прокопьева, С.Т. Джанерьян) [54-56], розглядаючи процес становлення фахівця, виділяє різні етапи професіоналізації, зокрема: формування професійних намірів; професійну підготовку; професіоналізацію; майстерність.

Дослідженнями було встановлено, що для більшості молодих людей цього віку характерні такі особливості, як високий рівень активності; стійке і легке перемикавання уваги; міцна пам'ять; гнучке мислення, здатне до глибокого аналізу і синтезу, абстракції і узагальнення; це дозволило Б. Г. Ананьєву зробити висновок про те, що цей період життя є максимально сприятливим для навчання і професійної підготовки [6, 7].

Таблиця. 1.2.

Стадії професійного становлення особистості (за . Е. Зеєру)

<i>№ n/n</i>	<i>Назва стадії</i>	<i>Основні психологічні новоутворення стадії</i>
1	Аморфна оптація (0-12 років)	Професійно орієнтовані інтереси і схильності
2	Оптація (12-16 років)	Професійні наміри, вибір шляху професійної освіти і професійної підготовки, учбово-професійне самовизначення
3	Професійна підготовка (16-23 року)	Професійна підготовленість, професійне самовизначення, готовність до самостійної праці
4	Професійна адаптація (18-25 років)	Освоєння нової соціальної ролі, досвіду самостійного виконання професійної діяльності, професійно важливі якості
5	Первинна професіоналізація	Професійна позиція, інтеграційні професійно значущі констеляції, індивідуальний стиль діяльності Кваліфікована праця
6	Вторинна професіоналізація	Професійний менталітет, ідентифікація з професійним співтовариством, професійна мобільність, корпоративність, гнучкий стиль діяльності, висококваліфікована діяльність
7	Професійна майстерність	Творча професійна діяльність, рухливі інтеграційні психологічні новоутворення, самопроектирование своєї діяльності і кар'єри, вершина (акме) професійного розвитку

В.І Слободчиков і Е. І. Ісаєв в роботі «Психологія розвитку людини» відмічають, що студентський вік - цей початок становлення справжнього авторства у визначенні і реалізації власного погляду на життя і індивідуального способу життя. Саме у цьому періоді стають актуальними питання про сенс життя взагалі і про сенс свого власного життя, про призначення людини, про власний «Я». «У зв'язку з домінуванням у свідомості студентів екзистенціальних питань, в обраній професії в першу чергу вичленяють питання призначення і суті професії, її культурної і громадської цінності, професійних норм і способів самовизначення» [80].

Період студентства - період цілеспрямованої підготовки до обраної професійної діяльності. Провідним видом діяльності стає учбово-професійна діяльність, яка може розглядатися як специфічний вид діяльності, спрямований на самого навчаного як її суб'єкта, в плані вдосконалення його інтелектуального, морального, естетичного потенціалу, що допомагає зрозуміти загальнолюдські цінності, самого себе, мотиви власної діяльності і поведінки, свого відношення до навколишнього світу [0, 20, 85].

Входження в учбово-професійну діяльність означає для особистості нову «соціальну ситуацію розвитку» [0, 29, 20, 78, 81, 82], яка чинить важливий формувальний вплив на людину, істотно змінюючи і збагачуючи мотиваційно-потребову сферу.

Основна особливість етапу професійного навчання полягає в тому, що участь студента в спеціально організованій діяльності, діяльності з досить високою мірою що наближається до професійної, з одного боку, сприяє формуванню у студентів адекватних уявлень про професію, з іншого боку - формуванню системи професійних знань, умінь, навичок, професійного мислення і пам'яті [80].

Професійне навчання сприяє збагаченню і формуванню адекватних уявлень про професію і про самого себе. Проте тільки до четвертого-п'ятого курсам навчання в структурах образу професіонала і в його мотиваційній сфері починають переважати компоненти, пов'язані із специфікою майбутньої професійної діяльності (Овсянникова В.В., Брагіна В.Д.). Такий образ професіонала включає:

1. психологічний рівень - формування готовності до цього виду діяльності, усвідомлення людиною своїх можливостей, здібностей, інтересів, що відповідають вимогам спеціальності;

2. інтелектуальний рівень - засвоєння теоретичних знань, умінь і навичок відповідно до державного стандарту, володіння навичками професійного самоудосконалення;

3. соціальний рівень - формування уявлень про соціальний статус фахівця, затребуваність професії на ринку праці, її престижність і оплачуваність [33].

В цілому, професійна компетентність фахівця допомагаючої професії має, як мінімум, три компоненти: 1. Методичний компонент - включає професійні уміння, спеціальну компетентність, прагнення до самоудосконалення, професійну самосвідомість, широкий кругозір, творчість і освітній рівень фахівців. 2. Організаційний компонент - включає організаторські здібності, цілеспрямованість, упевненість в собі, оперативність, уважність і толерантність. 3. Соціальний компонент - включає адаптивність, комунікативність і самоефективність, емпатію і гуманність. Безперечним фактом є те, що успішність фахівця допомагаючої професії залежить від компетентності на усіх трьох рівнях [33]. 4. Майстерність - на цьому етапі професіоналізації, особа характеризується творчим виконанням професійної діяльності, інтеграцією сформованих професійно важливих якостей особистості в індивідуальний стиль діяльності, постійним вдосконаленням методик і технологій власної професійної діяльності.

Отже, професійне самовизначення - це тривалий і динамічний процес, в якому можна виділити стадії, що характеризуються якісною його своєрідністю.

Потрібно зазначити, що процес розвитку професійного самовизначення забезпечує досить надійну професійну спрямованість індивіда до конкретних, життєвих і професійних умов, що визначає формування мотивації, професійної, емоційно-вольової сфер та стійких рис особистості, специфічних для конкретних видів діяльності. (В.А. Бодров 2002, А.А. Крилов 1998, М.С. Корольчук, В.М. Крайнюк 2012, С.Д. Максименко, А.А. Мазаракі, Л.П. Кулаковська, Т.Ю Кулаковський, 2012; Л.М. Карамушка, Н.Ю. Худякова, 2011; О.В. Тімченко 2012) [13-16, 41, 38, 51, 52, 60].

Висновки до першого розділу

Аналіз літератури, присвяченої професійному самовизначенню, дозволяє виділити два основні підходи до визначення основ формування професійної спрямованості:

1. Перший це, діяльнісний, в рамках якого, професійне самовизначення розглядається, як процес, який формується під вплив певних психологічних прийомів.

2. Другий, як процес, що формується в результаті соціалізації людини і впливати на який можна лише в дитинстві. У світлі такого підходу вибору професії "до душі" є потрібним, адже створює запоруку успішної професійної діяльності.

За результатами теоретико-методологічного аналізу уточнено психологічний зміст професійного самовизначення майбутніх психологів, який полягає в узгодженні ними зовнішніх і внутрішніх умов, формуванні на цій основі внутрішньої позиції суб'єкта самовизначення, що виражає готовність до прийняття тих або інших цінностей професії і реалізації певної професійно орієнтованої стратегії. У структурному відношенні професійне самовизначення складається з рефлексивного, мотиваційного та операційного компонентів, що забезпечують у своїй сукупності реалізацію основних функцій цього процесу: інтеграцію і структурування уявлень про професійне середовище і себе як професіонала, вибір напрямків і способів професійної активності, оптимізацію емоційного модусу переживань, пов'язаних з невирішеністю актуальних проблем. Аналіз наукових підходів дозволяє виділити такі функції професійного самовизначення: співвіднесення особистісних смислів обраної професії зі смислами усього життя, здійснення на цій основі вибору професії; узгодження своїх потреб, інтересів, рівня домагань із цінностями професії, професійними вимогами і власними професійними можливостями, вироблення на цій основі професійної перспективи, побудова планів, визначення стратегій, шляхів і способів їхньої реалізації, формування індивідуального стилю діяльності; досягнення визначеності у самовідношенні, ясності професійного Я-образу, погодженості різних його компонентів (внутрішня гармонізація), корекція самооцінки ідеального образу професіонала, досягнення на цій основі професійної ідентичності і з'ясування свого місця і ролі у системі соціальних, внутрішньогрупових зв'язків і колективної взаємодії суб'єктів діяльності.

Результатом професійного самовизначення є актуальні і відстрочені у часі зміни в особистості, поведінці і діяльності студента психолога, здійснювані у контексті реалізації ним усвідомленої і прийнятої життєвої перспективи, а також тієї або іншої професійної стратегії.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНИХ ПРОБЛЕМ САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.

2.1 Організація дослідження психологічних умов самовизначення майбутніх психологів

Аналіз наукової літератури, щодо методів психодіагностики самовизначення особистості показав, що існують різноманітні підходи дослідження її рівня.

Оптимізація дослідження самовизначення в процесі професіогенезу особистості передбачає взаємопов'язане використання двох основних груп методів: 1) методів отримання інформації та 2) методів впливу (оптимізації). За допомогою першої групи методів (дослідницькі методи) отримується необхідна інформація для ефективного забезпечення прогнозу успішності професійного навчання і діяльності (про умови і особливості діяльності, наявні та потенційні освітні, мотиваційні, когнітивні, індивідуально-психологічні можливості, поточні психологічні параметри особистості, про вираженість професійно важливих якостей і ступінь впливу значимих соціально-психологічних чинників). Друга група методів використовується з метою оптимізації можливостей самовизначення фахівця в широкому розумінні (включаючи систему психологічного забезпечення в повному обсязі відповідно до вимог професійної діяльності і відповідності та наявності професійно важливих якостей).

На думку таких вчених, як В.О. Бодров, Л.Ф. Бурлачук, С.Д. Максименко, М.В. Макаренко, О.М. Кокун, та ін. [62, 45, 51], психологічні методики дослідження мають бути практично прийнятними, оскільки найцінніші прогностично, але трудомісткі, складні й такі, що потребують значних часових та фінансових затрат, методики можуть не знайти широкого практичного застосування [0].

Саме тому при виборі дослідницьких і оптимізаційних методів, які можуть бути застосовані при розв'язанні завдань психологічного забезпечення самовизначення в професіогенезі особистості, ми виходили з того, що ці

методи, на думку більшості вчених мають відповідати таким принципам, як інформативність, надійність, прогностичність, практичність, ефективність, економічність в застосуванні.

Наступний підхід, щодо загальних принципів дослідницьких методів є думка С.Д. Максименка який зазначає, що проблема методу наукового дослідження є безпосередньо пов'язана з основними теоретичними і прикладними аспектами науки набуває особливого значення. Автор виокремлює три підходи до визначення методу дослідження у практичній психології 1) під методом дослідження розуміється спосіб отримання емпіричних даних 2) метод дослідження являє собою сукупність, що складається із організаційних, емпіричних, інтерпретаційних процедур і методів обробки даних 3) метод психологічного дослідження розглядається в нерозривному зв'язку з психологічною теорією [60, 63, 64].

Теоретико-методологічною основою дослідження професійного самовизначення майбутніх фахівців стали фундаментальні принципи системності, детермінізму, цілісності розвитку в психології, єдності психіки і діяльності (Г.С. Костюк, Б.Г. Ананьєв, Б.Ф. Ломов, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, В.М. Мясіщев, Н.В. Чепелева). Системно-структурний принцип вивчення особистості та аналізу її професійної діяльності (К.О. Абульханова-Славська, В.А. Бодров, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, Г.В. Ложкін, О.В. Тімченко, Л.М. Карамушка). Вагомими для розкриття особливостей психологічного забезпечення професійної діяльності в професіогенезі стали праці українських вчених С.І. Болтівця, Л.М. Карамушки, М.С. Корольчука, О.М. Кокуна, Г.В. Ложкіна, С.Д. Максименка, С.М. Миронця, Є.М. Потапчука, О.В. Тімченка.

Як правило, методи психологічного дослідження поділяють на декілька основних груп – теоретичні, емпіричні, інтерпретаційні та ін.

Зважаючи на ствердження багатьма науковцями необхідність комплексного, системного, всебічного вивчення людини [7], [15], [59], [63], [64], [0], а також складність, багатогранність вивчення особистості в професіогенезі, як найбільш придатну для репрезентації систему дослідницьких методів, що використовувалися для розв'язання поставлених у нас завдань, була обрана класифікаційна система, запропонована Б.Г.Ананьєвим [6, 7].

Існують десятки методик і сотні показників (ознак), за допомогою яких різні дослідники оцінюють результати психодіагностики майбутніх фахівців.

Але системні погляди багатьох науковців на підхід до діагностики сходяться в тому, що доцільним є не стільки розширення номенклатури показників, що реєструються при оцінці психологічних параметрів, скільки пошук визначення їх взаємовідношень – виявлення узагальнених показників функціональної структури елементів системи [42], [43], [44], [45], [46].

Класичними, на наш погляд, можна вважати принципи вибору методів діагностики, що були сформульовані Є.П. Ільїним [34,35]:

Подібних поглядів на принципи вибору методів для діагностики ПФС додержується і А.Б. Леонова [59]. Вона дуже слушно відзначає, узагальнюючи практичний досвід, що необхідно підбирати тести на основі аналізу певної діяльності, бо вони мають більшу інформативність порівняно з неспецифічними методиками [59].

2.2 Обґрунтування методик дослідження психологічних особливостей самовизначення психологів

Емпіричною базою дослідження служили студенти факультет економіки, менеджменту та психології КНТЕУ. У дослідженні брали участь студенти, що навчаються за фахом «Психологія» у кількості 50 осіб.

На підготовчому етапі - аналізувалися основні теоретичні підходи з проблеми особистісного самовизначення майбутніх психологів в процесі підготовки до професійної діяльності, що дозволило визначити актуальність проблеми, поставити мету дослідження, конкретизувати її в дослідницьких завданнях, розробити план дослідження.

На наступному етапі - здійснювалася розробка програми дослідження, підбір методів і методик, що відповідають цілям і завданням дослідження, проводилася діагностика особистісного самовизначення.

Таблиця 2.1.

Організація і етапи дослідження

№ з/п	Етапи та завдання дослідження	Кількість учасників дослідження
I.	Підготовчий: - Здійснити теоретичний аналіз та визначити ступінь розробленості проблеми професійного самовизначення особистості.	

II.	Емпіричний: - Обґрунтувати психодіагностичний інструментарій та розробити модель дослідження психологічних особливостей самовизначення студентів майбутніх психологів до професійної діяльності; - З'ясувати професійне самовизначення майбутніх психологів в процесі професійного навчання.	50
III.	Завершальний: - Розробити практичні рекомендації щодо підвищення ефективності професійного самовизначення майбутніх психологів; - узагальнити результати теоретичного та емпіричного дослідження; надати обґрунтовані висновки;	
	Всього обстежено:	50 осіб

Згідно, з приведеним в першому розділі, аналізом соціально-психологічних обумовленостей професійного самовизначення майбутніх фахівців допомагаючих професій соціонімічного типу в данному дослідженні застосовувалися наступні психодіагностичні методики:

- а) методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича [70];
- б) методика експрес-діагностики емпатії, розробленою І.М. Юсуповим [9];
- в) методика «Мотиви вибору професії» В.А. Семіченко[65].

Завдання діагностики емпатії вирішувалося за допомогою тесту емпатійного потенціалу особистості (метод експрес-діагностики емпатії), розробленою І.М. Юсуповим. Принцип побудови методики заснований на тому, що співпереживання і співчуття можуть виникати і проявлятися з великою силою не лише в стосунках людей і тварин, які існують реально, але і в зображеннях і творах літератури, кіно, театру, живопису, скульптури.

Методика складається з 36 тверджень, з якими випробовувані погоджуються, або спростовують. Результати відповідей заносяться в спеціальні бланки і розподіляються по шести графах. Обробка результатів проходить в два етапи. На першому етапі вираховується кількість балів і визначається рівень емпатії. На наступному етапі відбувається визначення емпатії по шести окремих шкалах. Кожна шкала включає відповіді на три питання, об'єднаних загальною темою.

Під емпатійним потенціалом автор розуміє «схильність особистості до вчувствованню-проникновению в об'єкти соціальної природи, тобто здатність до прийняття ролі, аффіліацію і досвід цього переживання в емоційній пам'яті випробовуваного» [9]. При обробці результатів використовувалися критерії достовірності, розроблені автором методики.

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокича. Оскільки система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особи і складає основу її стосунків до навколишнього світу, до інших людей, до себе самій, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції, в інструментарій дослідження була включена найбільш поширена нині методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокича [48]. Методика заснована на прямому ранжируванні списку цінностей. Автор розрізняє два класи цінностей: термінальні - переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування коштує того, щоб до неї прагнути (так звані цінності-цілі) - і інструментальні - переконання в тому, що якийсь образ дій або властивість особи є переважним у будь-якій ситуації (цінності-засоби) [52]. Відповідно до цілей справжнього дослідження, вивченню піддавалися термінальні цінності майбутніх фахівців допомагаючих професій.

Відповідно до інструкції методики «Визначення рівня сформованості ціннісних орієнтацій» студентам пропонується оцінити представлені ціннісні орієнтації за п'ятибальною шкалою залежно від рівня їх особової значущості. Ціннісні орієнтації розділені на дві групи на підставі того, яким цілям і завданням вони служать. Першу групу складають цінності-цілі (термінальні цінності), другу - цінності-засоби (інструментальні цінності). Хоча подібне ділення досить умовне, проте воно дозволяє досліджувати змістовну спрямованість особистості, її ціннісно-сміслову організацію. Термінальні цінності (Т-цінності) - це основні цілі людини, що відбивають його довготривалу життєву перспективу. Інструментальні цінності (І-цінності) характеризують засоби, які вибираються для досягнення цілей. Список термінальних і інструментальних цінностей (бланки методики) представлені в Додатку А.

Кількісна обробка емпіричного матеріалу, отриманого в результаті бальної оцінки ціннісних орієнтації, включала обчислення середньої арифметичної оцінки кожної цінності. На основі цього здійснювалася оцінка їх значущості в кожній з груп респондентів. Для встановлення значущості

відмінностей в оцінці ціннісних орієнтації студентами - психологами 4 - го і 1 курсів.

Якісний аналіз особливостей ціннісно-сміслової сфери респондентів припускав виділення найбільш і найменш значущих цінностей, що дозволило відтворити цілісну структуру ціннісних орієнтацій особистості студентів-психологів. При цьому, цінності, що отримали найменший бал, так само важливі для характеристики спрямованості особистості, оскільки відбивають незначущість цих цілей- і засобів в житті респондентів. Цінності, розташовані в середині ієрархічної структури мало інформативні з точки зору загальної спрямованості особистості: для них характерна тенденція до зміни рангового місця залежно від життєвих обставин.

При інтерпретації результатів цієї методики оцінювалася не лише загальна вираженість кожної цінності, але і їх представленість в різних сферах життєдіяльності людини (сфера професійного життя, сфера навчання і освіти, сфера особистого життя, сфера захоплень і так далі) на основі угрупування окремих цінностей в змістовні блоки.

Методика «Мотиви вибору професії» В.А. Семіченко включає перелік з 20 мотивів, які випробовувані повинні розташувати в порядку зменшення значущості (від 1 до 20) з урахуванням їх впливу на власний професійний вибір.

Кількісний аналіз отриманих результатів включав визначення середнього рангу кожного мотиву по обох вибірках респондентів, на основі чого проводилося їх ранжирування у рамках кожної з груп студентів-психологів 4 - го і 1 (М) курсів.

Рівень значущості мотивів визначався по рангу, займаному кожним з них в загальній ієрархії: найбільш значущі мотиви - 1-3 ранги; значущі мотиви - 4-7 рангів; середнезначимі мотиви - 8-11 рангів; малозначимі мотиви - 12-16 рангів; незначущі мотиви - 17-20 рангів.

Не дивлячись на те, що ділення мотивів по рівню значущості певною мірою умовно, все ж воно дозволяє дати якісну характеристику спрямованості активності особі в професійній діяльності.

Висновки до другого розділу

Отже, у другому розділі ми розглянули методики які використовуємо в нашій роботі.

На підготовчому етапі - аналізувалися основні теоретичні підходи з проблеми особистісного самовизначення майбутніх психологів в процесі

підготовки до професійної діяльності, що дозволило визначити актуальність проблеми, поставити мету дослідження, конкретизувати її в дослідницьких завданнях, розробити план дослідження.

На наступному етапі - здійснювалася розробка програми дослідження, підбір методів і методик, що відповідають цілям і завданням дослідження, проводилася діагностика особистісного самовизначення.

На завершальному етапі узагальнювалися результати теоретичного та емпіричного дослідження.

Перевагою методики М. Рокича є універсальність, зручність і економічність у проведенні обстеження й обробці результатів, гнучкість - можливість варіювати матеріал, який стимулює (списки цінностей), так і інструкції. Істотним її недоліком є вплив соціальної бажаності, можливість нещирості. Тому особливу роль у даному випадку відіграє мотивація діагностики, добровільний характер тестування і наявність контакту між психологом і випробуваним.

Методика І.М. Юсупова дозволяє не тільки визначити загальний рівень емпатії, але і її рівні в різних сферах людського життя. Автор методики класифікує емпатію виходячи з об'єкта, до якого вона спрямована - емпатія з батьками, тваринами, людьми похилого віку, дітьми, героями художніх творів, незнайомими або малознайомими людьми.